

DEDE

Anadolu'da kurulan bazı tarikatlarda belli bir mertebeye ulaşan dervişlere verilen unvan.

Türkler arasında halka yol gösteren tecrübeli ve bilgili kişilere eskiden beri ata ve baba denirdi. Bu iki unvanın ilk Yesevî dervişleri hakkında kullanıldığı bilinmektedir. Daha sonraki dönemlerde dede unvanı da ata ve baba gibi bir saygı ifadesi olarak kullanılmıştır. Meselâ Korkut Ata'ya aynı zamanda Dede Korkut denilmekteydi. Türkçe olan dede kelimesinin dedegân şeklindeki Farsça çoğul şekli de kullanılmıştır.

Dede unvanının yaygın olarak kullanıldığı tarikatlar Mevlevîlik ve Bektaşîlik'tir. Mevlevîlik'te ikrar verip bin bir gün hizmetini bitirdikten sonra çile çıkarmış, dervişlik pâyesine erişerek dergâhta hücre sahibi olmuş sâlike dede veya derviş adı verilir. Bu tarikatta aşağıdan yukarıya muhiblik, dervişlik, şeyhlik ve halifelik şeklinde sıralanan derecelerin ikincisinde yani dervişlik derecesinde bulunan sâlike dede adı da verilir. Pîr makamında bulunan şeyh, Mevlânâ'yı örnek alarak bizzat müridleri terbiye ve sülûklerini idareyle meşgul olmadığından bu iş Konya'da tarikatçı dedeye, diğer yerlerde aşçıbaşı da denilen aşçı dedeye ait olurdu. Mevlevîlik'te dervişler aldıkları görevlere göre tarikatçı dede, aşçı dede, kazancı dede, halife dede gibi unvanlarla anılırlardı. Mevlevîlik'te çile doldurup dedelik derecesine ulaşan bir muhib için özel bir merasim düzenlenip gülbanklar çekme bir tarikat geleneği idi.

Dede ve dede baba unvanı Bektaşîlik'te de kullanılır. Bu tarikata bağlı olanların sahip oldukları unvanlara göre dereceleri şöyledir: Âşık, tâlib, muhib, derviş, baba, halife, dede baba. Hacıbektaş Tekkesi'nde pîr postunda oturan mücerred Bektaşî babasına dede baba denir. Burada oturan ilk mücerred dede baba Serserî Ali Baba Dede'dir (ö. 1588). Kırşehir'de Hacı Bektaş Tekkesi'ne bağlı dergâha Dedebağı adı verilir.

Dede unvanı az da olsa diğer bazı tarikat şeyhleri hakkında da kullanılmıştır. Halvetiyye'den Dede Ömer Rüşenî, Bayramiyye'den Dede Ömer Sikkînî bu unvanla meşhur olmuşlardı. Şeyh Bedreddin'in müridlerinden Börklüce Mustafa da Dede Sultan unvanıyla tanınırdı. Bundan başka 1567'de Bursa'da vefat eden Amasyalı Kara Dede, 1734'te yine aynı yerde vefat eden Erzurumlu Dede

Mehmed Efendi ile Dede Cöngi de ulemâdan oldukları halde bu unvanla meşhur olmuşlardır.

Alevîler ve kızılbaşlar tâbi oldukları din adamlarına dede derler. Alevîlik'te dedeler ocakzâdedir. Bir kimsenin dede olması için dede soyundan gelmesi şarttır. Alevîler genellikle dedelerin Hz. Ali soyundan geldiğini kabul ederler. Dedelerin Alevî ve kızılbaşların dinî hayatında çok önemli bir fonksiyonları vardır. Kendilerini dede tanıyanlardan ikrar alır, âyinleri idare eder, bağluları arasında çıkan anlaşmazlıkları çözümler hususunda hakemlik yapar, suçlu görülenleri "düşkün ederler" (uyarırlar).

Anadolu'da Sünnî halk arasında da dede inancı önemli bir yere sahiptir. Ermiş bir kişi olarak düşünülen dedelerin ölümlelerinden sonra da insanlara yardımcı ve yararlı olacaklarına inanıldığından yatırı diye bilinen kabirleri ziyaret edilerek buralarda mumlar yakılır, çaputlar bağlanır, dua edilir ve dilekte bulunulur. Mezarlarını bozan veya buralarda uygunsuz işler yapanları cezalandırdıklarına inanılır. İslâm'da yeri olmayan bu tür inançlar, âlimlerin karşı çıkmalarına rağmen hâlâ halk arasında yaşamaktadır. Bu inançların da etkisiyle Anadolu'da çeşitli kasabalara, köylere, dağlara, bölgelere, semt ve mahallelere Dedeağaç, Himmetdede, Dedeli (Ağrı, Patnos'un bir bucağı), Dedegül (Batı Toroslar'da bir tepe), Sinandede (Bursa'da bir semt) gibi adlar verilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Abdülbâki Gölpinarlı, *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, İstanbul 1963, s. 12, 132; a.m.f., *Mevlânâ'dan sonra Mevlevîlik*, İstanbul 1983, s. 391, 405; a.m.f., *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İstanbul 1977, s. 85; a.m.f., "Kızıl-baş", *İA*, VI, 792; Mecdud Mansuroğlu, "Dede", *İA*, III, 506; Pakalın, "Dede", I, 410; Fr. Taeschner, "Dede", *EI²* (İng.), II, 199-200; *ML*, III, 437.

SÜLEYMAN ULUDAĞ

DEDE-i ATİK

(bk. ALİ ŞİRUGANİ).

DEDE CÖNGİ

Kemâlüddîn İbrâhîm
b. Bahşî b. İbrâhîm
(ö. 975/1567)

Osmanlı hukukçusu.

Dede Efendi, Dede Halife ve Kara Dede lakaplarıyla da tanınır. X. (XVI.) yüzyılın başında Amasya'nın Sonusa (Uluköy) köyünde doğdu. 920 (1514) yılına kadar

deri tabaklama işiyle uğraştıktan sonra ilim tahsiline başladı. Hanefî fihkî, tefsîr ve Arap edebiyatı sahalarında uzmanlaştı. 935'te (1528-29) mülâzım olarak göreve başladığı Bursa Bayezid Paşa Medresesi'nde daha sonra müderrisliğe yükseldi. Tire Kara Kadı Medresesi ve Merzifon Sultâniyesi'nde devam ettirdiği bu görevinin ardından 950'de (1543) Diyarbakir, iki yıl sonra da Halep Hüsrev Paşa medreselerinde müftü ve müderris oldu. 957 (1550) yılında Süleymâniyye-i İznik pâyesiyile taltif edildi; Rebülâhîr 965'te (Şubat 1558) Kefe müftülüğüne getirildi. Cemâziyelâhîr 971'de (Ocak 1564) hakkında verilen azil kararı daha sonra geri alınan Dede Cöngî, yaşlılık sebebiyle istifasını sunduğu 972 Zilhiccesine (Temmuz 1565) kadar bu son görevinde kaldı. Ömrünün geri kalan devresini inziva halinde geçirdiği Bursa'da vefat etti.

Eserleri. 1. *es-Siyâsetü's-şer'îyye*. Arapça olarak kaleme alınan eser *Siyâsetnâme* adıyla da bilinmektedir. Türkçe'ye yapılmış üç ayrı tercümesi olup bunlar Arapça aslından daha meşhurdur. Seyyid Sebzî Mehmed Efendi (ö. 1091/1680) tarafından yapılan ilk çevirisi en tanınmış olanıdır. İsmâil Müfid Efendi'ye (ö. 1217/1802-1803) ait olan ikincisi, önceki gibi aslına sadık kalınarak yapılmıştır. Üslûbu birincisinden ağır olmasına rağmen ayrıntılı olduğu için daha kolay anlaşılmalıdır. Üçüncü tercüme Meşrepzâde Ârif Efendi (ö. 1275/1858) tarafından serbest bir şekilde ve genişletilerek yapılmıştır. Aynı zamanda Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye'nin üyesi olan Ârif Efendi, âdeta yeniden kaleme aldığı eseri bir kanun metni gibi işlemiştir. Müstakil baskısı yapılan bu tercüme (İstanbul 1275) daha sonra Ahmet Akgündüz'ün *Osmanlı Kanunnâmeleri* adlı eserinde, mütercimi tarafından çıkarılan kısımlar diğer çevirilerden ikmal edilmek suretiyle yeniden yayımlanmıştır (IV, 127-212). *es-Siyâsetü's-şer'îyye*'nin aslı ve tercümelerinin Türkiye kütüphanelerinde birçok yazma nüshası bulunmaktadır (bk. Akgündüz, IV, 122-124). 2. *Risâle fi emvâli beyti'l-mâl ve aksâmihâ ve ahkâmihâ ve maşârifihâ*. Kanûnî Sultan Süleyman'ın oğlu Şehzade Mustafa'ya ithaf ettiği bu eser de Arapça olup devlet bütçesiyle ilgili şer'î hükümleri ihtiva etmektedir. En önemlisi Süleymaniye Kütüphanesi'nde olmak üzere (Esad Efendi, nr. 3560) birçok yazma nüshası bulunan eser Ahmet Akgündüz tarafın-

dan tercüme edilerek yayımlanmıştır (Osmanlı Kanunnâmeleri, IV, 217-254). 3. *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-'İzzî fi't-taşrif li't-Teftâzânî*. İzzeddin ez-Zencânî'nin sarf ilmine dair el-'İzzî fi't-taşrif adlı eserine Teftâzânî'nin yaptığı şerhin hâşiyesi olup basılmıştır (İstanbul 1278, 1288; Bulak 1255). Eser cönk denilen bir çeşit deftere yazıldığı için *Dede Cöngü* diye de anılmaktadır. Sarf ilmiyle ilgili bazı Arapça terim ve kelimelerin geniş açıklamalarına yer verdiğinden benzerlerinden üstün kabul edilir. Yazıldığı tarihten son dönemlere kadar medrese talebelerinin başvurduğu bir eser olup yaygın bir şöhrete sahiptir. 4. *Hâşiye 'alâ Hâşiyetü'l-Hayâlî 'alâ Şerhi'l-'Aķā'id*. Necmeddin en-Nesefî'nin 'Aķā'idü'n-Nesefî adlı eserine Teftâzânî'nin yaptığı şerhe Hayâlî'nin yazdığı hâşiyenin hâşiyesidir (Süleymaniye Ktp., Gelibolulu Tâhir Efendi, nr. 50, vr. 2-60). 5. *Risâletü'l-vaz'*. *Vaz'* ilmine dair bir risâle olup basılmıştır (İstanbul 1280, 1292, 1295, 1306, 1309). 6. *Lüccetü'l-fevâ'id*. Eserin bir nüshası bilinmektedir (Süleymaniye Ktp., Hasan Hüsnü Paşa, nr. 1439). 7. *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Câmî*. Cemâleddin İbnü'l-Hâcib'in nahivle ilgili meşhur eseri *el-Kâfiye*'ye Abdurrahman-ı Câmî'nin yaptığı ve *el-Fevâ'idü'z-Ziyâ'iyye*, *Mol-*

la Câmî veya *Câmî* gibi adlarla bilinen şerhin hâşiyesidir (Süleymaniye Ktp., İzmir, nr. 693). 8. *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-İsâgüci li'l-Kâtî*. Hüsâmeddin Hasan el-Kâtî'nin, Esîrüddin el-Ebherî'nin mantığa dair meşhur eseri *İsâgüci*'ye yaptığı şerhin hâşiyesidir (Süleymaniye Ktp., Gelibolulu Tâhir Efendi, nr. 85, vr. 25-56). 9. *Hâşiye 'alâ Şerhi Kuṭbi'd-dîn 'ale's-Şemsiyye*. Kutbüddin er-Râzî'nin, Ali b. Ömer el-Kâtibî'nin mantıkla ilgili meşhur eseri *Şemsiyye*'ye yaptığı şerhin hâşiyesidir (Süleymaniye Ktp., Hafid Efendi, nr. 33). 10. *Risâle fi'l-benc ve'l-ḥaşiş ve taḥrîmihâ*. Keyif verici özelliği olan ban otu ve ondan elde edilen uyuşturucunun yenilmesinin hükmünü inceleyen bir risâledir (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1192, vr. 44-51).

BİBLİYOGRAFYA :

Atâi, *Zeyl-i Şekâik*, II, 119-120; *Keşfü'z-zunûn*, I, 849, 851, 887; II, 1139, 1547; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, VIII, 374-375; *Kâmûsü'l-a'lâm*, V, 3884; *Sicill-i Osmânî*, IV, 79; *Osmanlı Müellifleri*, I, 305; *Serkis*, *Mu'cem*, II, 1506-1507; *Tebrizi*, *Reyhânetü'l-edeb*, Tebriz 1347, IV, 446-447; *Brockelmann*, *GAL Suppl.*, I, 498; *Hediyetü'l-'ârifin*, I, 28; *Kehhâle*, *Mu'cemü'l-mû'el-lifin*, VIII, 146; Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, İstanbul 1992, IV, 122-254; *Pakalin*, I, 303; *TA*, XII, 395; *TDEA*, II, 208.

AHMET AKGÜNDÜZ

DEDE CÖNGÜ

Zencânî'nin sarf ilmine dair el-'İzzî fi't-taşrif adlı eserine Teftâzânî'nin yazdığı şerhe, Dede Cöngü (ö. 975/1567) tarafından yapılan hâşiye (bk. DEDE CÖNGÜ).

DEDE EFENDİ, Hammâmizâde

(bk. İSMÂİL DEDE EFENDİ, Hammâmizâde).

DEDE KORKUT

Türk edebiyatında kendi adıyla anılan hikâyelerin anlatıcısı yarı efsanevî bilge kişi.

Kitâb-ı Dedem Korkud alâ Lisân-ı Tâife-i Oğuzân başlığını taşıyan eserin çeşitli yerlerinde "dede", giriş bölümünde dört defa "ata" unvanıyla anılan Dede Korkut'un hayatı hakkında tarihî kaynaklardaki bilgiler farklılıklar gösterir (Korkut kelimesinin etimolojisi ve anlamları için bk. Gökyay, s. CXIV vd.; Mihrali Seyidov, s. 179 vd.).

Dede Korkut, Reşidüddin'in *Câmî u't-tevârih*'inde Oğuzlar'ın Bayat boyundan, Ebûlgazi Bahadır Han'ın *Şecere-i Terâkime*'sinde ise Kayı boyundan gösterilir. *Bahrü'l-ensâb*, Bayındır Han'ın Dış Oğuz - İç Oğuz beylerini saydıktan sonra Dede Korkut'un bunların şeyhi olduğunu söyler. Münecimbaşı, Edirneli Rûhî'ye dayanarak ondan "Türkmen kabâili beyinde Korkud Ata nâm bir ehl-i hâl azîz var idi" diye söz eder. *Saltuknâme*'de Dede Korkut Osmanlılar'la aynı soydan gösterilir ve Osmanlılar'ın soyu Oğuzlar'la birlikte İshak peygamberin oğlu İse bağlanır. *Hacı Bektaş Vilâyetnâmesi*'nde Korkut Ata, Oğuz padişahı Bayındır Han ve onun beylerbeyi Kazan ile birlikte anılır ve bunların ölümüyle Oğuz cemaatinin dağıldığı söylenir.

Câmî u't-tevârih'e göre Dede Korkut, Oğuz hükümdarlarının onuncusu olan Kayı İnal Han'ın başmüşaviridir. Oğuz kütüğünde on dördüncü han olarak gelen ve doksan yıl hükümdarlık yapmış olan Kanlı Yavguy da bütün ömrü boyunca Korkut'u müşavir sıfatıyla yanında bulundurmıştır. Dede Korkut'la ilgili bir menkıbede Hz. Peygamber'le çağdaş olarak gösterilen Kayı İnal Han müslüman olmuş ve iki vezirini Peygamber'e elçi göndermiştir. Zeki Velidi Togan, De-

Dede Cöngü'nün *Risâle fi emvâlî beyti'l-mâl ve aksâmihâ ve aḥkâmihâ ve maşârifihâ* adlı eserinin ilk ve son sayfaları (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3560)

